

УДК 9.4 УКР

DOI: 10.30840/2413-7065.2(75).2020.205223

РОЛЬ СІЛЬСЬКОГО АКТИВУ У ПРОВЕДЕННІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МАСОВОЇ РОБОТИ З ХЛІБОЗАГОТІВЛІ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ (НА ОСНОВІ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ)

Олеся СТАСЮК*orcid.org/0000-0002-9527-982X**кандидат історичних наук, генеральний директор
Національного музею «Меморіал жертв Голодомору»*

Анотація. У статті проаналізовано роль і значення сільського активу у проведенні організаційно-масової роботи з хлібозаготівлі під час Голодомору-геноциду на основі матеріалів фонду № 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)» Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Виявлені архівні матеріали містять інформацію про кількісно-якісний склад сільського активу, його підбір, формування та практичні дії, про те, як радянська влада намагалася з максимальною користю для себе мобілізувати людський ресурс навколо виконання хлібозаготівельних планів, створюючи необхідну матеріальну базу з централізованим спецпостачанням для керівних районних кадрів задля зміцнення репресивного апарату уповноважених на місцях. Партійна організація, працюючи з колгоспним активом, звертала увагу на виконання плану хлібозаготівель, залучення активістів до роз'яснювальних заходів партії та радянської влади й забезпечення заходів із впровадження «правильної» більшовицької політики, де його основним завданням мала бути боротьба з «кулаком», «петлюрівщиною» та іншими так званими контрреволюційними елементами, які зривають виконання планів хлібозаготівель.

Стверджується, що поява сільського активу, армії виконавців та уповноважених на місцях, за умови ретельного контролю та оперативного керівництва хлібозаготівлями з боку райпарткомів, призвела до жакхливих наслідків, по суті, терору, який обрушився на «куркулів» – заможних, і не тільки, господарів, що стояли на заваді «революційній доцільності». Архівні матеріали свідчать, що вище партійне керівництво докладало чималих зусиль і залучало значні ресурси для формування підконтрольного йому активу, здійснюючи постійні чистки від «саботажників» на місцях, адже добре усвідомлювало його роль у вчиненні Голодомору-геноциду.

Ключові слова: Голодомор-геноцид; сільський актив; комсомольці; хлібозаготівлі; архівні матеріали.

THE ROLE OF RURAL ACTIVISTS IN REALIZATION OF ORGANIZATIONAL AND MASS WORK ON GRAIN PROCUREMENT DURING THE FAMINE-GENOCIDE (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS)

Olesia STASIUK*Candidate of Historical Sciences,**CEO of the “Holodomor-Genocide Memorial” National Museum*

© Стасюк О.

Annotation. *The article analyzes the role and significance of rural activists in carrying out organizational and mass work on grain procurement during the Great Famine of 1932–1933 on the basis of materials of Collection No 1 “Central Committee of the Communist Party of Ukraine (CC CPU), Kyiv (1918–1991)” of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.*

These archival materials contain information about the quantitative and qualitative composition of rural activists’ groups, their selection, formation, and practical actions. Also, they disclose the ways used by the Soviet government to mobilize human resources for its own maximal benefit to implement grain procurement plans by creating the necessary resource base with centralized special supply for its leading district staff to strengthen the repressive apparatus of the designated local authorities. Working with the collective farms’ activists, the party organization kept a wary eye on the implementation of the grain procurement plan, the involvement of villagers in outreach activities conducted by the party and the Soviet government, and ensuring the measures on implementation of the “correct” Bolshevik policy, their main task being the struggle with “kulaks” (higher-income farmers), “petliurivshchyna” (Petliura movement), and other counterrevolutionary elements that undermined the implementation of grain procurement plans.

It is claimed that the appearance of rural activists – the army of executors and designated local authorities, carefully controlled by the prompt grain procurement management represented by the district party committees – led to terrible consequences. In fact, it was the terror that struck the “kulaks” who stood in the way of the “revolutionary expediency”. Archival materials show that the top party leadership made much effort and spent a lot of resources to form the groups of active subordinates, carrying out constant purges of local “saboteurs” due to the awareness of the activists’ role in the Famine-genocide.

Key words: *Famine-genocide; rural activists; Komsomol members; grain procurement; archival materials.*

Політико-ідеологічна експансія та соціально-економічні експерименти радянської влади над українським селом у 1910–1920 рр. відіграли вирішальну роль у процесі «пролетаризації» селян, котра зумовила формування сільського активу як знаряддя «червоного терору» на місцях.

Заклики В. Леніна та Л. Троцького до руйнування старого патріархального селянства й створення нового сільського населення, формування державних господарств на селі на базі поміщицьких маєтків і колективних господарств на основі селянських засобів виробництва, ідеї «аграрної революції» та «чорного переділу», акцентування уваги на відмінності інтересів сільського пролетаріату й сільської «буржуазії» – все це були кроки до побудови «аграрного більшовизму», який поглиблював розкол на селі, що був

необхідний більшовикам для нищення заможних господарів в Україні, передбачаючи вертикальну соціальну мобільність «бідних», «революційну анархію» та створення протилежних настроїв, а також його реструктурування на пролетарські та напівпролетарські елементи.

Декрет РНК «Про організацію постачання селянської бідноти» від 11 червня 1918 р., VIII з’їзд РКП(б) у березні 1919 р. та засідання ЦК КП(б)У від 6–9 квітня 1919 р. створили усі необхідні умови для прямого та безкомпромісного протистояння пролетарських та напівпролетарських верств самостійним українським господарям, яке розпочалося вже з серпневого пленуму ЦК КП(б)У. Перехід від політики нейтралізації до встановлення міцного союзу робітничого класу із середнім селянством за збереження керівної ролі пролетаріату [6, с. 407],

створення комітетів бідноти (комбіди) із залученням до їхніх лав середнього та подекуди заможного селянства, використання їх у боротьбі з вигаданою «куркульською контрреволюцією» [5, с. 52–53] були основою для формування активу пролетарської диктатури на селі як «політичної бази соціалізму». Йдеться про появу декласованих та пролетаризованих сільських активістів, для яких терор є нормою, що виявилися готовими втілити гасло В. Леніна «Грабуй награбоване!» і на місцевому партійному рівні почали реалізовувати заклики боротьби з селянами-трудівниками під тавром «куркулі», зокрема й у межах виконання хлібозаготівель, орієнтуючись на знищення селян-власників як класу.

Тема ролі й участі сільських активістів у вчиненні Голодомору-геноциду нині порушується й активно обговорюється у колі фахівців-голодоморознавців. У статтях Н. Бем [1; 2] розглядаються морально-політичний клімат і суспільні настрої, які формуються в умовах протистояння сільських активістів з селянами-господарниками під час Голодомору-геноциду. Л. Гриневич [3] звертає увагу на сталінську «революцію згори» як важливий фактор політизації української спільноти та формування сільського активу. С. Дровозюк розкриває соціально-психологічний портрет сільського «активіста» у межах культурно-антропологічної парадигми історіографічних досліджень [4]. Про соціальний інжиніринг в умовах сталінської індустріалізації йдеться у статті С. Маркової, яка, оглядаючи тенденції та характер сучасних наукових дискусій, наголошує на руйнівному впливі форсованої індустріалізації, насильницької колективізації та хлібозаготівельних

кампаній, у реалізації яких вагому роль відіграв сільський актив [10]. О. Лисенко досліджує формування соціальних груп, типологію поведінки та методи роботи сільських активістів [8; 9], а також їхню діяльність як один із факторів виникнення селянських повстань [7].

Попри зростаючий інтерес дослідників до проблеми участі активістів і виконавців у реалізації плану з організації злочину Голодомору-геноциду вона й досі залишається майже не розкритою, якщо брати до уваги архівні матеріали, що обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є аналіз участі сільських активістів і новоявлених комсомольців у проведенні організаційно-масових робіт з хлібозаготівлі під час Голодомору-геноциду на базі матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України. За основу взято фонд № 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)».

У протоколі № 7 Пленуму ЦК КП(б) У від 12 жовтня 1932 р. важливою є не лише резолюція про хід засівної кампанії, збирання буряку і хлібозаготівлі, але й ухвала про мобілізацію районного активу на «ліквідацію ганебного прориву в хлібозаготівлях», доручення Пленуму ЦК Політбюро провести додаткову мобілізацію робітників центрального й обласного активів для проведення хлібозаготівель у районах [13, арк. 4–10, 20], тобто залучення та натравлювання активістів для вилучення зерна в українських селах.

Радянська влада у будь-який спосіб намагалася зміцнити свої позиції на селі під час вилучення усіх продуктів харчування в українців, раціонально розподіляла людський ресурс у власних цілях і

виявляла саботажників, чистячи власні лави для агресивнішої та жорстокішої політики вилучення зерна. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У, які відбулися з 29 листопада по 30 грудня 1932 р., на прикладі Постанов ПБ ЦК КП(б)У «Всім обкомам» від 27, 29 листопада та 13 грудня засвідчують численні факти притягнення до відповідальності за невиконання плану хлібозаготівель членів партії серед керівників колгоспів, які стали посібниками «кулаків», голів колгоспів і сільрад, секретарів партосередків, іншого сільського активу та відповідальних керівних працівників районів за саботаж хлібозаготівель [12, арк. 21–22, 161–162]. Також наголошується на важливості для комуністичного режиму, який ретельно організовував злочин геноциду, правильно розставити партійні та радянські сили в районах, селах, колгоспах для вдалого керівництва процесом хлібозаготівлі, а також, у разі потреби, перекинути низку уповноважених з хлібозаготівлі для підсилення, як це відбулося, з районів Київської та Вінницької областей, що закінчують виконання плану, до районів Одеської і Дніпропетровської областей [12, арк. 35–37]. Тобто найагресивніших прислужників партії перекидали з району в район для посилення терору й організації нових осередків з вилучення зерна задля фізичного знищення українських селян-власників. Так, окремо утверджувалися ПБ ЦК КП(б)У списки осіб, відряджених у важливі для хлібозаготівлі райони як районних уповноважених, для допомоги останнім і списки політпрацівників частин українського військового округу, відряджених для допомоги «райуповноваженим» у хлібозаготівлі [12, арк. 172–176].

На прикладі протоколів № 82–91 бачимо, як ПБ ЦК КП(б)У затверджувався список мобілізованих членів партії для зміцнення сільських районів [11, арк. 33]. Окремою Постановою ПБ ЦК КП(б)У від 30 жовтня 1932 р. «Про міри посилення хлібозаготівок» відряджалися в області «для застосування на місці заходів щодо більшовицької мобілізації сил і забезпечення ... виконання плану хлібозаготівель» виконавці, погоджені з Москви: С. Косіор, В. Чубар, М. Скрипник, В. Затонський, С. Саркісов, П. Любченко, Н. Голод, Г. Петровський, М. Хатаєвич та ін. [11, с. 140–144]. Про організований і спланований геноцид свідчить і те, що виділялася необхідна матеріальна база із централізованим спецпостачанням для керівних районних кадрів задля зміцнення репресивного апарату уповноважених на місцях.

Інструкція ПБ ЦК КП(б)У від 11 листопада 1932 р. «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі» регламентувала залучення колгоспного активу до проведення організаційно-масової роботи з хлібозаготівлі [11, арк. 187–189]. Постанови ПБ ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель» та «Про роботу з колгоспним активом» наголошували на важливості мобілізації працівників і визначали склад активу, його завдання. До складу колгоспного активу, поряд із комуністами, мали входити всі активісти-комсомольці та безпартійні активісти-колгоспники, з рядів яких вилучатимуться «псевдоударники». Партійна організація, працюючи з колгоспним активом, мала звернути увагу на виконання плану хлібозаготівель, залучення активістів до роз'яснювальних заходів партії та радянської влади й

забезпечення заходів із впровадження більшовицької політики, активної роботи як основних кадрів сільських кореспондентів, висунення кращих на керівні посади у колгоспі. «В даних умовах головною й основною задачею колгоспного активу є боротьба з кулаком, петлюровщиною та іншими контрреволюційними елементами, які підривають виконання планів хлібозаготівель, та активна допомога партії й робочому класу у виконанні встановленого плану хлібозаготівель і зміцнення на цій основі колгоспів», – йдеться в документі [11, арк. 222].

Комуністи-уповноважені, використовуючи сільський актив у своїй людино-незалежницькій діяльності, застосовували методи пропаганди та перекидали свої злочини на низових виконавців, при цьому не зупинялися у підготовці до вбивства голодом українських селян. Так, у довідці «Про перекидання лінії партії під час хлібозаготівель» у Генічівці та Різдявці йдеться про обшуки, вилучення, знущання активістів над селянами в процесі виконання хлібозаготівель [14, арк. 99]. Люмпени намагалися вислужитися, щоби таким чином із «нікого» стати «всім».

У Постанові II Всеукраїнської конференції ЛКСМУ «Про роботу комсомолу на селі» наголошується на активній участі комсомолу в хлібозаготівлях: «Збиральна кампанія, виконання планів хлібозаготівель, осіння сівба поточного року будуть політичним іспитом класової боекзатності кожної комсомольської організації, кожного комсомольця...» [15, арк. 15]. Також у Постанові ЦК ЛКСМУ від 21 листопада 1932 р. «Про заходи щодо посилення участі комсомолу у виконанні плану хлібозаготівель» робиться акцент на піднятті під керівництвом

партійних організацій комсомольських мас і згуртуванні «передової» молоді «на боротьбу з кулацьким саботажем хлібозаготівель, з розкрадачами, переховувачами хліба і з супротивом хлібозаготівлям з боку окремих комсомольських організацій та комсомольців» [15, арк. 37]. І при цьому велика увага приділяється «чистці» сільських комсомольських організацій від «класово-чужих й розкладених елементів», що залякувало активну колгоспну молодь та змушувало її виконувати партійні завдання.

Про те, що Комуністична партія залучала сільських активістів, видно із документів про ситуацію щодо хлібоздачі в радгоспах і колгоспах, лісозаготівель, роботи районних газет у боротьбі за хліб, виконання рішень ЦК КП(б)У. Зі зведень з листів уповноважених з хлібозаготівлі (за матеріалами 17 районів) від 15.01. – 24.12.1932 р. дізнаємося про стан роботи з колгоспним активом, де зазначається, що низка організацій Каменського району Дніпропетровської області, Носівського району Чернігівської області «просто не вірять у можливість організації роботи з колгоспним активом» [16, арк. 39]. Згадується і про обшуки, вилучення, знущання активістів над селянами в процесі виконання хлібозаготівель у Тростянецькому та Бобровицькому районах [16, арк. 40–41]. У Доповідній до Політбюро ЦК КП(б)У про перевірку районних партійних і заготівельних організацій йдеться про переобрання голів колгоспів, що саботують хлібозаготівлю, недостатню участь комсомольців у хлібозаготівлі та ін. [16, арк. 44–45].

Довідка про виконання рішень ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. містить інформацію про кількість учасників

хлібозаготівель на місцях. Зазвичай керував усім уповноважений (прислані керівники, які часто не розуміли мови українських селян, бо розмовляли російською), потім актив району (переведені з одного в інший), партійний актив, мобілізовані на хлібозаготівлі, колгоспні бригади та інші. У довідці йдеться і про випадки втечі активістів із хлібозаготівель, які розуміли, що своїми діями вони прирікають село на голодні муки, і про стягнення з тих виконавців, які «не виправдали себе в роботі» (окремі райони), а також про настрої серед партійного активу, де лунають вислови активістів про нереальність планів і голод [16, арк. 64–67, 72–73].

У Довідці про хлібозаготівлі у Харківській області від 6 грудня 1932 р. зазначається про досвід проведення хлібозаготівель сільським активом у деяких районах зазначеної області з акцентуванням уваги на ключовій проблемі: «Однією з причин слабого перебігу хлібозаготівель є невміння районів правильно розставити партійні сили, забезпечивши кремезними працівниками вирішальні ділянки, відсутність ретельного контролю та оперативного керівництва хлібозаготівлями зі сторони райпарткомів. Наші неодноразові директиви про прикріплення уповноважених окремо до колгоспів і окремо до одноосібних груп господарств, про те, що весь районний партійний актив за виключенням двох керуючих працівників був прикріплений до певних сіл, у багатьох районах не виконується» [17, арк. 37]. Виявлені й випадки протидії січевим керівництвом хлібозаготівлі [17, арк. 39].

Серед виписок із протоколів засідань бюро і секретаріату обкомів партії в ЦК КП(б)У про виконання плану

хлібозаготівель під час осінньої сівби та ін. у період із 17 серпня по 23 грудня 1932 р. міститься «Резолюція Харківського міського партактиву», в якій йдеться: «...добитися миттєвого перелому та своєчасного 100% виконання хлібозаготівок», а також зломити супротив «кулака» та «організований ним кулацький саботаж хлібозаготівель... продовжуючи нещадну боротьбу зі всіма видами опортунізму і правим опортунізмом, як головною небезпекою...» [18, арк. 19]. Дуже схожі за змістом виписка «Про стан хлібозаготівель в Станіславчинському районі», «Виписка з постанови об'єднаного засідання Бюро Дніпровського обкому і президії ОблКК» від 3 грудня 1932 р. та «Постанова бюро Одеського обкому КП(б)У від 4 грудня 1932 р. за інформацією тов. Хатаевича», в якій міститься наказ обкому РПК «розгорнути повсякденну активну участь колгоспних бригад у справі вилучення розкраденого хліба» [18, арк. 34].

Зрозуміло, що не все так було просто та однозначно з виконанням плану хлібозаготівель та пов'язаною з ним «революційною доцільністю». Приміром, зустрічаємо інформацію про втечі з сіл Хорольського району голів колгоспів, голови сільради та уповноваженого РПК, які «спасували перед складнощами виконання господарсько-політичних рішень (збирання хлібу... хлібозаготівель)», від секретаря міському КП(б)У Кадіївки, де йдеться про репресії щодо активіста, який відмовився їхати в село на хлібозаготівлі [19, арк. 38–40, 53]. Численні висловлювання районних виконавців, активістів, спрямовані проти хлібозаготівель, про нереальність плану, втечі з хлібозаготівель містяться, приміром, у Довідці про перебіг хлібозаготівлі у Кобеляцькому

районі та Спеціальному повідомленні про правоопортуністичні настрої в Ново-Водолазькому районі Харківської області [20, арк. 61–63, 71–73].

Таких заяв місцевих керівників апарату було чимало по всій Україні, які сприймалися як викривлення лінії партії та саботаж. В «Інформаційних листах, повідомленнях Наркомату юстиції УСРР і Генерального прокурора республіки до ЦК КП(б)У про стан колгоспів під час хлібозаготівель...» у період з 5 травня по 9 грудня 1933 р. містяться спецзведення про боротьбу органів юстиції за хліб: про випадки вбивства виконавців та активістів хлібозаготівель; про саботаж хлібозаготівель місцевого керівного апарату; статистика судових репресій щодо саботажників хлібозаготівель, у тому числі членів управ, апарату колгоспів тощо [21, арк. 70–99].

Архівні матеріали також розкривають чимало відомостей про методи, які використовували активісти та уповноважені під час забезпечення плану хлібозаготівель. Наприклад, в «Інформаційних листах Народного комісаріату юстиції про перебіг хлібозаготівель» № 6–7 йдеться про обшуки, вилучення, знущання активістів хлібозаготівель над селянами в процесі виконання плану [22, арк. 12–38]. Схожу інформацію знаходимо у витягах протоколів бюро райпарткому в Тульчинському районі, Липовецькому районі Харківської області, Буринському районі Чернігівської області, Гарбузинському районі Одеської області, Вінницькій області [23] та багатьох інших регіонах України.

У Доповідній записці про виконання постанови Політбюро з 29 грудня 1932 р. «Про боротьбу з перекручуванням та хуліганством на селі» містяться різні

довідки з областей УСРР про знущання над селянами-виконавцями хлібозаготівель. Один із прикладів у Київській області: «З виділених 4 справ заслухано 2 справи: по Монастирському про 16 осіб, з них пом. директора МТС, Голову райколгоспспілки та ін. /всього 4 члена партії/. Зміст справи полягає в тому, що в селі К. Циберманова майже по всіх кутках били та обливали помями, йодом, замазували людськими екскрементами, водили з хрестом по вулицях, обливали водою людей, при чому примушували це робити одного контрактанта відносно іншого» [24, арк. 30–31]. У Довідці про «грубі порушення революційної законності» під час хлібозаготівель подається перелік знущань (побиття, збиткування, самосуди, арешти, вилучення майна тощо) над селянами-виконавцями хлібозаготівель з кількісними показниками; перелік осіб, які брали участь у знущаннях над селянами (секретарі партосередків, голови сільрад, колгоспів, районні працівники, сільські активісти та інші) під час хлібозаготівель, з кількісними показниками [24, арк. 99–100].

Серед матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України також знаходимо чимало важливої інформації про формування і практичні дії хлібозаготівельних бригад з активу, кількісний і якісний склад цих бригад, їх характеристику та втечі з хлібозаготівель [25, арк. 161–163, 170–175], про діяльність буксирних бригад, організаційно-масову роботу під час хлібозаготівель, про уповноважених з хлібозаготівлі у районах, роботу на 10–20 хатках низового активу: колгоспників, одноосібників, робітників, про підбір активістів для хлібозаготівлі [26, арк. 52, 64, 166–172] та ін.

Таким чином, проаналізувавши найбільш репрезентативний матеріал з фонду № 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)» Центрального державного архіву громадських об'єднань України, необхідно зазначити неабияку цінність інформації, що міститься у цьому фонді, як історичного джерела. З архівних матеріалів дізнаємося про кількісно-якісний склад сільського активу під час проведення організаційно-масових робіт з хлібозаготівлі, його підбір, формування та практичні дії, про те, що радянська влада намагалася з максимальною користю для себе мобілізувати людський ресурс навколо виконання хлібозаготівельних планів, створюючи паралельно необхідну матеріальну базу з централізованим спецпостачанням для керівних районних кадрів задля зміцнення репресивного апарату уповноважених на місцях. Поява сільського активу, армії виконавців та уповноважених на місцях, за умови ретельного контролю та оперативного керівництва хлібозаготівлями з боку райпарткомів, призвела до жаклих наслідків, терору, який обрушився на селян-господарників, таврованих «куркулями», котрі стояли на заваді їхній «революційній доцільності». Архівні матеріали свідчать, що вище партійне керівництво докладало чималих зусиль і залучало значні ресурси для формування підконтрольного йому активу, здійснюючи постійні чистки від «саботажників» на місцях, адже добре усвідомлювало його роль у вчиненні Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем Н. Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. Вип. 10. С. 250–284.
2. Бем Н. Відображення суспільних настроїв у взаєминах українського селянства та інтелігенції (1928–1930 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. Вип. 16. С. 307–315.
3. Гриневич Л. В. Сталінська «революція згори» та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 50–64.
4. Дровозюк С. Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20–30-х рр. в українській історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. Вип. 9. С. 360–372.
5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х т. Київ: Політвидав, 1976. Т. 1. 1918–1941. 1064 с.
6. КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК. [Изд. 7]. Москва: Госполитиздат, 1954. Ч. I. (1898–1924). 832 с.
7. Лисенко О. Діяльність сільських активістів як один з факторів виникнення селянських повстань весною 1930 р. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей*. 2011. Вип. 37. С. 166–179.
8. Лисенко О. Сільські активісти: формування соціальної групи, типи поведінки та методи роботи. *Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори»*. 1928–1938: збірник документів та матеріалів. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. С. 40–62.
9. Лисенко О. Сільські активісти Чернігівщини (кінець 1920–1930-ті рр.): типологія поведінки. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2013. № 1–2. С. 255–284.
10. Маркова С. Соціальні наслідки сталінської індустріалізації для українського села: тенденції й характер сучасних наукових дискусій та оцінок. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2012. № 2. С. 350–372.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 237. Арк. 33, 140–144, 187–189, 222.

12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 238. Арк. 21–22, 35–36, 37, 161–162, 172–176.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 394. Арк. 4–10, 20.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5251. Арк. 99.
15. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5273. Арк. 15, 37.
16. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5285. Арк. 39, 40–41, 44–45, 64–67, 72–73.
17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5398. Арк. 37, 39.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5400. Арк. 19, 34.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5403. Арк. 38–40, 53.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5481. Арк. 61–63, 71–73.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5489. Арк. 70–99.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5755. Арк. 12–38.
23. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6350. 181 арк.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6390. Арк. 30–31, 99–100.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5876. Арк. 161–163, 170–175.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6339. Арк. 52, 64, 166–172.

REFERENCES

1. BEM, N. (2003). Moral and Political Conditions of the Ukrainian Peasantry during the Holodomor. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* (Problems of History of Ukraine: Facts, Propositions, Research), (10), pp. 250–284. [in Ukr.]
2. BEM, N. (2007). Reflection of Public Mood in the Relations between the Ukrainian Peasantry and Intelligentsia (1928–1930). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* (Problems of History of Ukraine: Facts, Propositions, Research), (16), pp. 307–315. [in Ukr.]
3. HRYNEVYCH, L. (2003). Stalin's "Revolution from Above" and the Famine of 1933 as Factors in Politicization of the Ukrainian Community. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (5), pp. 50–64. [in Ukr.]
4. DROVOZIUK, S. (2003). A Sociopsychological Portrait of a Rural "Activist" of the 1920s–30s in the Ukrainian Historiography. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* (Problems of History of Ukraine: Facts, Propositions, Research), (9), pp. 360–372. [in Ukr.]
5. 1918–1941, Vol. 1. of *The Communist Party of Ukraine in Resolutions of Congresses, Conferences, and Plenary Sessions of the Central Committee*: In 2 Vol. (1976). Kyiv: Polityvydav, 1064 p. [in Ukr.]
6. (1898–1924), Vol. I of *CPSU in Resolutions of Congresses, Conferences, and Plenary Sessions of the Central Committee*. [7th ed.]. (1954). Moscow: Gospolitizdat, 832 p. [in Rus.]
7. LYSENKO, O. (2011). The Activity of Rural Activists as a Factor in the Emergence of Peasant Uprisings in the Spring of 1930. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: zbirnyk statei* (History of Ukraine. Little-Known Names, Events, Facts: Collected Articles), (37), pp. 166–179. [in Ukr.]
8. LYSENKO, O. (2012). Rural Activists: Formation of This Social Group, Types of Behavior, and Methods of Work. *Nastroi ta povedinka naselennia Chernihivshchyny v umovakh stalinskoï revoliutsii "zhory". 1928–1938: zbirnyk dokumentiv ta materialiv* (Moods and Behavior of Chernihiv Regional Residents in Terms of Stalin's Revolution "from Above"): Collected Documents and Materials. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V. M., pp. 40–62. [in Ukr.]
9. LYSENKO, O. (2013). Rural Activists of Chernihiv Region (late 1920–1930s): Typology of Behavior. *Z arkhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB* (From the Archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB), (1–2), pp. 255–284. [in Ukr.]
10. MARKOVA, S. (2012). Social Consequences of Stalin's Industrialization for the Ukrainian Countryside: Tendencies and Character of Modern Academic Discussions and Assessments. *Z arkhiviv VUCHK-GPU-NKVD-KGB* (From the Archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB), (2), pp. 350–372. [in Ukr.]
- 11–26. *Central State Archives of Public Organizations of Ukraine*. [in Ukr.]